

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN
HISTORICKÉ VĚDY – ČESKÉ DĚJINY

Autoreferát (teze) dizertační práce

Sociální politika a nacionalismus v Protektorátu Čechy a Morava
Social Policy and Nationalism in the Protectorate of Bohemia and Moravia

Radka Šustrová

Úvod

Základní výzkumná otázka této práce je následující: jakým způsobem se veřejnoprávní sociální politika za nacistické okupace proměnila z hlediska rozsahu a charakteru poskytovaných služeb a jak podmínky okupace přispěly k redefinici skupiny příjemců – klientů veřejnoprávní sociální politiky? Takto formulovanou obecnou otázku je nutno dále rozvinout do řady konkrétnějších: Jaké dopady měl Mnichov a ustavení Protektorátu Čechy a Morava na distribuci sociální ochrany? Jak vypadala sociální každodennost v protektorátu? Jaké důsledky měla okupace na dávky sociálního pojištění, výši důchodů nebo výplatu nemocenského? Jak byl sociální systém strukturován a jak se vyvíjel? Je možné rozlišit mezi českými a německými iniciativami v legislativní práci, a pokud ano, bylo možné, aby se tyto dva pohledy za některých okolností překrývaly? Kdo patřil ke klientům systému sociální politiky a jaké nároky kladl tento systém na obyvatelstvo, které na něm participovalo? Docházelo v některých oblastech systému k vědomému zlepšování, ať už v rovině úhradové nebo formou rozšíření počtu pojištěnců? Jak naznačují tyto otázky, zabývám se vývojem veřejnoprávní sociální politiky na protektorátním území, zejména proměnou struktur, funkcí a nástrojů systému ochrany a péče o české a německé obyvatelstvo v protektorátu.

Poměr mezi státem jako nositelem moci a obyvatelstvem jako objektem jeho veškerého mocenského ale i pečovatelského úsilí vyžaduje reflektovat nejen proměnu mocenských struktur, ale také strukturální proměnu společnosti, kterou české země prodělaly ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století. Z této perspektivy měl protektorát úzké vazby nejen na meziválečné Československo, ale také na poválečnou třetí republiku. Nebyl jen izolovaným výtvorem nacistické moci. Ukazuje to právě vývoj sociální politiky, která ovšem doposud byla studována téměř výhradně na příkladech levicově liberálních a socialistických. Ve srovnání s obdobím meziválečným a poválečným se protektorát netěší valné pozornosti. Čeští historici a badatelé si neradi připouští, že nacistické panství v českých zemích nebylo ve vztahu k českému obyvatelstvu jen otevřeně nepřátelským a výhradně demagogickým režimem. Možná právě proto zůstává protektorátní období asi nejméně reflektovaným obdobím českých dějin. Jak totiž vysvětlit očividný rozpor destrukce a péče, násilné represe a souběžného rozvoje sociálního státu? Příkláním se k tvrzení historika Johna Connellyho, který zdůrazňuje *improvizační* moment určující charakter okupační politiky v nacistické Evropě.¹ Rozhodoval vývoj války, lokální podmínky, možnosti v oblasti ekonomického zázemí, možnosti a limity disciplinace lokálního obyvatelstva, ale také jeho rasový potenciál. Důraz na improvizační stránku okupačních politik čtu v kontextu vývoje českých zemí jako určitou nepředvídatelnou schopnost okupačního režimu modifikovat své praktiky moci navzdory tomu, co obsahovala nacistická ideologie.

---

¹ John Connelly, Nazis and Slavs: From Racial Theory to Racist Practice, in: *Central European History*, roč. 32, 1999, č. 1, s. 1–33.

Vedle politiky průmyslové, kulturní, obchodní atd. je sociální politika pouze jednou ze státních politik. Jde o systém či komplex opatření, jimiž stát zajišťuje uspokojování potřeb společnosti. Podle standardní učebnicové definice Igora Tomeše je sociální politika „*soustavné a cílevědomé úsilí jednotlivých sociálních subjektů ve svém zájmu udržet nebo dosáhnout změny ve fungování nebo podpořit rozvoj svého či jiného sociálního systému nebo soustavy nástrojů k realizaci své či jiné sociální politiky. Výsledkem tohoto soustavného a cíleného úsilí je činnost (fungování), rozvoj (zdokonalení) či změna (transformace) systému vlastního nebo jiného nebo soustavy nástrojů.*“² Tuto obecnou charakteristiku přesvědčivě plní také systém sociální ochrany v protektorátu, avšak má svá úskalí. Všeobecně přijímanou definici sociální politiky ve smyslu soustavného zlepšování životních podmínek společnosti a cílené eliminace negativních sociálních jevů, jakým je nemoc, invalidita, stáří či úraz lze použít na období nacistické okupace jen s velkým omezením.³ Zatímco „standardní“ sociální politika míří v ideálním případě na celek obyvatelstva státu, v protektorátu je klíčové se ptát, o koho je v rámci systému pečováno a kdo fakticky požívá veřejné ochrany.

Dobové vymezení sociální politiky, jak jí rozuměli nacionálně socialističtí sociální experti a potažmo též aktéři v protektorátním prostředí, se tak v obecných rysech zásadně neodlišuje od Tomešovy definice, měla však svébytný mentální horizont, jímž byla péče o „národ“, který nahradila „společnost“ coby objekt sociální politiky. Tomešovu definici je tedy nutné doplnit dobovou obměnou jako je např. ta od Heinricha Schulze, autora jednoho z řady teoretických textů o nacistické sociální politice. V roce 1941 sociální politiku vymezil jako „*soubor všech opatření a snah, které podniká stát a hnutí, aby veškerá životní síla národa byla udržena, zabezpečena a zvyšovala se.*“⁴ Srovnání definic naznačuje redukci dosahu sociální politiky od původního adresáta, tj. společnosti v liberálně demokratickém smyslu k redefinovanému objektu, tj. rasově konstruovanému národu.

Metodologická východiska

Pro studium sociální politiky a poměru státu a společnosti za protektorátu pro mě nebyla vyhovující foucaultovská perspektiva zaměřující se na biopolitické formy moci moderního státu, ani teorie sociálního státu, které se obvykle aplikují na období po druhé světové válce. Mnohem bližší mi byly přístupy a směr uvažování sociologa Rogerse Brubakera, historiků Tary Zahry a Jeremyho Kinga a německé debaty o analytickém potenciálu pojmu *Volksgemeinschaft*, třebaže ani jeden z těchto přístupů nenabízí hotové řešení, jak efektivně propojit studium sociální politiky a nacionalismu. Inspiraci jsem proto čerpala v politicko-sociologickém studiu

---

² Igor Tomeš, *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*, Praha 2010, s. 29.

³ Srov. např. Igor Tomeš, *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*, Praha 2010, s. 27n.

⁴ Heinrich Schulz, *Sozialpolitik im neuen Deutschland*, Berlin 1941, s. 11.

současných multinacionálních společností Kanady, Velké Británie a Belgie, které se zaměřují na politickou interakci mezi teritoriální mobilizací, formováním identity a veřejnou politikou.

Od počátku bylo jisté, že vedle definice pojmu *sociální politika* je třeba se zamýšlet také nad dobovým významem a obsahem pojmu *společnost*, resp. *národ*. V souvislosti s distribucí sociální ochrany obyvatelstva mě tedy zajímala struktura společnosti a reflexe etnický chápaného nacionalismu. Státopravní změny 1938/1939 povzbudily proces přetváření funkce sociální politiky ve vztahu k jednotlivci i kolektivu. Společnost se tu proto objevuje nejen jako pasivní rámec, ale mnohem spíše jako objekt, jenž má být státem formován. „Společnost“ jako sociálně-kulturní kategorie je v českém prostředí velmi úzce spjata s předcházejícím projektem liberálně demokratické republiky. Naznačuje široký záběr a inkluzivní potenciál, který měl umožnit přístup k sociálně politickým výhodám takřka veškerému obyvatelstvu. Tato ideálně typická představa o široce pojímané distribuci sociální podpory a péče sice nebyl nikdy zcela uskutečněná, ale existující záměr ji naplnit ji zcela zásadně odlišuje od projektu nacionálního socialismu. Realizace jednotné politiky vůči obyvatelstvu (*Gesellschaftspolitik*) je ovšem i v případě nacismu vzdáleným ideálem. Jednalo se spíše o soubor různých politik s ohledem na skupinu, jíž byla daná opatření adresována. Esenciálním prvkem, který byl v pozadí všech těchto politik, byla „rasa“ a příslušnost k ní.

„Rasa“ tvořila základní princip organizace sociální politiky. Jako klíčový aspekt veškerých úvah o společnosti za nacionálního socialismu se skrze techniky kontroly a řízení stala směrodatnou kategorií nacistického sociálního inženýrství. Konstrukce „vlastního“ a „cizího“ souvisela se snahou režimu praktikovat sociální politiku výhradně ve vztahu k vybranému klientovi, jímž byl primárně nežidovský příslušník německého národa. Procesy společenské exkluze a inkluze byly pro nacionální socialismus typické, avšak nikoli pouze v badatelsky nejčastěji sledovaném modelu popisujícím vylučování židovského obyvatelstva a začleňování rasově „způsobilého“ obyvatelstva německého. Na jednotlivých okupovaných územích se totiž situace značně lišily, což mj. dokládá rozdílnost strategií, které nacistické Německo zaujalo vůči jednotlivým slovanským národům. Této pomyslné pyramidě preferovaných a zcela vyloučených národů se bezprostředně dotýká i výzkum společenských fenoménů.⁵

Při výzkumu sociální politiky v Protektorátu Čechy a Morava je třeba co nejpřesněji vymezit prostor a podmínky sociální praxe, ve které docházelo k interakci státu a společnosti. Transformace společnosti v její vertikální (sociálně-třídní) rovině a tematizace početně posilující dělnické třídy jsou podstatná a také nejčastěji reflektovaná hlediska, ale nepředstavují

---

⁵ Srov. např. Ingo Haar, *Bevölkerungspolitische Szenarien und bevölkerungswissenschaftliche Expertise im Nationalsozialismus – Die rassistische Konstruktion des Fremden und das „Grenz- und Auslandsdeutschtum“*, in: *Das Konstrukt „Bevölkerung“ vor, im und nach dem „Dritten Reich“*, Hrsg. Rainer Mackensen, Wiesbaden 2005, s. 340–370. Postoj nacistů k jednotlivým slovanským národům byl poměrně diferencovaný. Nejnižší postavení měli Rusové, Poláci a Ukrajinci, lépe na tom byli Srbové, které o něco převyšovali Češi. Na úplný vrchol tohoto pomyslného žebříčku řadili nacisté Chorvaty, Bulhary a Slováky. John Connelly, *Nazis and Slavs: From Racial Theory to Racist Practice*, in: *Central European History*, roč. 32, 1999, č. 1, s. 10.

celek potřebného výzkumu sociální politiky. Etnicky heterogenní protektorátní prostředí, kde byly vyhrocené hranice mezi jednotlivými národními společenstvími, vybízí ke sledování této proměny i v rovině horizontální (národnostní či etnické). Klíčovou kategorií pro tuto analýzu se stává *národ* a příslušnost k němu. V protektorátu měl český národ navzdory nepříznivým podmínkám okupace určitý prostor ke své reprezentaci a realizaci. Tomáš Pasák považoval vzednutí českého nacionalismu za obranný mechanismus společnosti, která se tímto způsobem hlasitě bránila nucené germanizaci.⁶ Je ale třeba se ptát, zda okupační režim v protektorátu byl opravdu tak děravý a neúčinný, aby tento několik měsíců či let trvající vzdor nezáměrně umožnil? Domnívám se, že vysvětlení vývoje a dynamiky českého nacionalismu za okupace je komplikovanější a vyžaduje odlišný přístup.

Jak funguje národnost, resp. národní příslušnost v sociální praxi? Důležitá je totiž nejen její institucionalizace, ale také zkoumání národnosti jako praktické kategorie sociální každodennosti. Z tohoto hlediska není etnicita předmětem ve světě, nýbrž náhledem na svět (*cognitive frame*).⁷ Kognitivní neboli poznávací perspektiva vytváří naše povědomí o tom, ke které etnické skupině či národu patříme a kdo mezi nás naopak nepatří. Rogers Brubaker a jeho kolegové zdůrazňují, že fenomény jako rasa, etnicita a národ přezívají jen proto, že jsou den co den znovu a znovu reprodukovány v myšlení, řeči a jednání celé masy anonymních individuí.⁸ Kognitivní konstrukce je sociální konstrukcí, posouvá nás však od základních otázek co je rasa a co je národ k tázání, proč tak významnou roli hrají národnostní či rasové souřadnice, z jejichž pozic danou zkušenost nahlížíme. Fungování obyvatelstva v určitých kategoriích obsažených v jednání a myšlení každého jedince nás totiž také vtahuje do procesu, během kterého se vytváření těchto kategorií sami účastníme. Jinými slovy, dodržování určitých pravidel, povědomí o jejich existenci a předpoklad, že je podle nich třeba jednat, posouvá tyto kategorie z pouhé teorie do praxe, kde se stávají žitou sociální realitou. Mobilizace národa kolem národních hesel, symbolů a jiných obrazů, tak jak tomu docházelo v prvních dvou letech okupace, může mít řadu významů, a proto ji nemůžeme a priori přisuzovat výhradně národně obranný charakter, jak to kdysi z celkem pochopitelných důvodů činil Pasák a řada historiků jeho generace. Ukazatelem mobilizace může být navíc prakticky cokoli, jak uvádí sociolog Richard Jenkins, počínaje jazykem a náboženstvím po zažitý zvyk, podle kterého načínáme skořádku naměkko uvařeného vejce.⁹

Změna perspektivy nám může pomoci popsat dynamiku rasy, etnicity a národa, kterou ve sledovaném historickém rámci dějin protektorátu nelze ignorovat. Eskalace českého nacionalismu v protektorátu měla bez velkých pochyb mobilizační a sjednocovací účinek.

---

⁶ Tomáš Pasák, *Pod ochranou říše*, Praha 1998.

⁷ Rogers Brubaker, Rethinking nationalhood: Nation as institutionalized form, practical category, contingent event, in: *Contention*, roč. 4, 1994, č. 1, s. 3–14.

⁸ Rogers Brubaker / Mara Lovemanová / Peter Stamatov, Etnicita jako kognice, in: *Teorie etnicity. Čítanka textů*, ed. Marek Jakoubek, Praha 2016, s. 485.

⁹ Richard Jenkins, Přehodnocení etnicity, in: *Teorie etnicity. Čítanka textů*, ed. Marek Jakoubek, Praha 2016, s. 137; celý Jenkinsonův text vyšel pod názvem *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*, London 2008.

Zůstává prozatím otázkou, koho měla sjednotit a za jakým cílem. Kulturní obsahy jsou pro etnicitu klíčové, ale nejde výhradně o oblast kultury, kde se projevuje. To, na základě čeho etnicitu hodnotíme, proto nemohou být pouze národní poutě na Říp či výběr inscenací uváděných v Národním divadle. Etnicita byla všude a zprostředkovávala se na tisíce způsobů žitou praxí. Patřily do ní mj. také postupy a praktiky, jakými stát organizoval veřejnoprávní zaopatření, komu veřejně přiznával statut zaopatřeného, komu ho naopak odpíral, tedy kdo byl a nebyl klientem sociální politiky. Všechny tyto výrazně ideologicky podmíněné zásady a principy ovlivňovaly podobu a charakter národních společenství, které prošly v českých zemích ve třicátých a čtyřicátých letech fundamentální rekonstitucí. Na jejím konci stála prokazatelně dvě vzájemně oddělená národní společenství nežidovských Němců a nežidovských Čechů.

K propojení nacionalismu a sociální politiky přistupují badatelé spíše zřídka, a pokud vůbec, tak v souvislosti s výzkumem západních demokracií.¹⁰ Vychází přitom z předpokladu, že sociální politika bývá často jednou z hlavních komponent úsilí národních hnutí vybudovat, konsolidovat a zajistit národní stát. Ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století se ovšem nejednalo o vybudování nového národního hnutí, nýbrž o jeho nové definování v kontextu projektu jeho „záchranu“ či konsolidace. Měl to být úkrok zpět od údajně rozvratného liberalismu k tradičním modelům a hodnotám. Na německé straně se tento plán rozvíjel zejména s ohledem na pesimistické prognózy o vývoji německé populace a byl prosazován prostřednictvím vylučování židovského obyvatelstva za souběžného posilování „zdravého jádra“ národní společnosti. V protektorátu se český plán na vybudování pevné „národní pospolitosti“ etabloval podobným způsobem, ale nebyl tak jako v Německu přesvědčivě ukotven v politickém jazyku ústřední dobové politické síly, jakou byla NSDAP. V diskurzivní či mediální rovině jej charakterizovaly kampaně vybízející k národní jednotě a solidaritě.¹¹

Významný mobilizační a identitotvorný potenciál podpořený skrze kolektivní symboly a principy formování konkrétního obsahu nacionalismu, nacházejí v sociální politice i Daniel Béland a André Lecours. Na příkladu současných multinacionálních společností Kanady, Velké Británie a Belgie se Béland s Lecoursem zaměřili na politickou interakci mezi teritoriální mobilizací, formováním identity a veřejnou politikou. V důsledku sociální a ekonomické redistribuce dospěli k tezi o částečném ztotožnění národního a sociálního společenství. Výrazem „národní společenství“ (*national community*) v tomto případě autoři rozumí společenství v podobě, jak jej konceptualizují vládnoucí autority; výrazem „sociální společenství“ (*social community*) označují komunitu, v rámci níž fungují mechanismy redistribuce.¹² Existence různých národních hnutí v hranicích Třetí říše umožňuje rovněž

---

¹⁰ Daniel Béland / André Lecours, *Nationalism and Social Policy. The Policy of Territorial Solidarity*, New York 2008. K takto tematicky orientovaným pracím, jež jsou spíše výjimečné, patří též komparativní studie N. McEwen: Nicola McEwen, *Nationalism and the State: Welfare and Identity in Scotland and Quebec*, Brussels 2006.

¹¹ Srov. Jan Tesař, *Traktát o „záchraně národa“*. *Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*, Praha 2006.

¹² Daniel Béland / André Lecours, Sub-state nationalism and the welfare state: Québec and Canadian federalism, in: *Nations and Nationalism*, roč. 12, 2006, č. 1, s. 77–96.

diferencovat mezi nacionalismem státním (německým) a nacionalismy substátními (např. českým, francouzským atd.) a sledovat jejich institucionalizaci ve strukturách sociálních systémů fungujících podle národního klíče.

Kategorie národa v nacistické Evropě vybízí k promýšlení sledované problematiky dvojitým způsobem: nacionalismus lze nahlížet jako podstatný prvek nacistické politiky a praxe, jemuž vévodí rasová teorie a jí odpovídající teorie společnosti. Lze ale zvolit jiný přístup – domnívám se, že badatelský atraktivnější – rozlišující mezi jednotlivými nacionalismy. V tomto případě výzkum bere v potaz koexistenci německého a českého nacionalismu na téže území a jejich částečné překrývání. První přístup chápe národní rovinu jako obecný dobový rámec a směřuje spíše k národo-centrickému pojetí příběhu o německé okupaci a útlaku češství ve všech jeho podobách a významech. Druhý nabízí odlišný náhled usnadňující orientaci v komplikovaných strukturách protektorátu, jakož i v etnické skladbě obyvatelstva. Jedná se tedy především o vymezení praxe sociální politiky, která se nově profilovala právě s ohledem na konstelaci moci v Evropě, podmínky okupace, podobu státní správy a politiku v praxi realizovanou vůči místnímu obyvatelstvu.

K popsání sociální praxe v nacistickém Německu bývá v současné německé historiografii využíván ústřední pojem nacionálně socialistické ideologie *Volksgemeinschaft* (národní společenství či národně-rasové společenství). Badatelé na jedné straně neopouští tezi o jeho dobovém propagandistickém zneužívání v kontextu utopických vizí nacistického panství, ale současně objevují jeho analytickou hodnotu při výzkumu společnosti, zejména při popisu procesů exkluze a inkluze.¹³ *Volksgemeinschaft* jako analytický historický pojem totiž dobře charakterizuje podobu a praxi nového společenského rámce a tedy i nové sociální a národnostní podmínky, s nimiž režim přicházel a důsledně je prosazoval. V jeho rámci se formovala i nová sociální politika a veškeré její strategie. Sociální zaopatření se stalo odměnou za dobře odvedenou práci pro národní společenství a tato péče měla do jisté míry také preventivní charakter, protože měla pomoci předcházet nouzi a nemoci, které pracovní výkon snižovaly či ohrožovaly.

Diferencování mezi různými nacionalismy umožňuje sledovat proces utváření národních společenství jako výsledky určitých systémových politik. Okupační úřady podnikaly veškeré své kroky v širším rámci politiky konceptualizované říšským projektem *Volksgemeinschaft*, který reprezentoval politiku státního národa. Protektorátní instituce se v tůž moment a ve

---

¹³ Srov. např. Frank Bajohr / Michael Wildt (Hrsg.), *Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 2009; Michael Wildt, *Volksgemeinschaft als Selbstermächtigung: Gewalt gegen Juden in der deutschen Provinz 1919 bis 1939*, Hamburg 2007; Peter Fritzsche, *Life and Death in the Third Reich*, Cambridge 2008; Ian Kershaw, „Volksgemeinschaft“. Potenzial und Grenzen eines neuen Forschungskonzepts, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, č. 1, 2011, s. 1–17; Michael Wildt, „Volksgemeinschaft“ – Eine Antwort auf Ian Kershaw, in: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, č. 8, 2011, s. 102–109; Christopher R. Browning / Lewis H. Siegelbaum, Systémové předpoklady sociálního inženýrství: Stalinistické schéma identifikace a nacistický koncept *Volksgemeinschaft*, in: *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*, eds. Michael Geyer / Sheila Fitzpatrick, Praha 2012, s. 311–356.

vzájemné součinnosti podílely na konstrukci českého substátního nacionalismu, a to za vědomosti nacistických představitelů. Nový český národní projekt manifestovaný v pojmu „národní pospolitost“, se formoval jako přidružený a podřazený k německému (říšskému) národu. Jako takový byl oficiálně deklarován a také institucionalizován. Stal se výrazem celoevropským mocenských změn a nacionalizace společností.

Struktura práce

S ohledem na dobový vývoj zpracovává dizertační práce téma ve třech klíčových sociálně politických oblastech – práci, zdraví a rodině. Jejich preference ovšem nemá naznačovat omezení pouze na oblasti pracovní, zdravotní a rodinné politiky. V případě potřeby dává analýza prostor i dalším problematikám. Přísné oddělení jednotlivých politik a agendy sociální pojištění jsem nepovažovala pro tento text za účelné. Úvodní text (kap. I) představuje utváření sociální legislativy a sleduje sporné body toho procesu v čase budování státu po první světové válce. Zabývám se zde pouze ústředními debatami, nikoli detailním vývojem sociální politiky v meziválečném Československu. Navazující kapitola (kap. II) poskytuje první vhled do transformačního procesu, kterým česká společnost prošla v letech 1938/1939. Období budování pospolitosti, jak jsem jej pojmenovala, je vhladem do procesu utváření uzavřených národních společenství v českých zemích. V této kapitole mi jde především o myšlenkové zdroje, institucionální zakotvení a rozpornost mezi vystupňovaným českým nacionalismem na straně jedné a germanizační politikou na straně druhé. Její závěr tvoří exkurz o politikách národa a kolaboraci v kontextu okupované západní Evropy. Jeho účelem je prostřednictvím asymetrické komparativní perspektivy z pohledu nizozemského, dánského a vichystického prostředí naznačit podobné vývojové rysy či odlišnosti substátních nacionalismů pod nacistickou kuratelou.

Pojednání jednotlivých oborů sociální politiky a odvětví sociálního pojištění by nebylo srozumitelné bez obecného organizačního rámce. To je úkolem kapitoly o institucích a nástrojích sociální politiky (kap. III), která rovněž diskutuje transformační proces od budování státu k budování pospolitosti ve věčné rovině sociální politiky. Závěrečný oddíl této kapitoly tvoří specifikace „nesociální“ funkce sociální politiky neboli sociální politiky jako nástroje vyloučení, kde se věnuji obšírněji konkrétním postupům exkluze z „národní pospolitosti“. Je tomu proto, že následující tematické kapitoly věnované politice práci, zdraví a rodiny jsou vztažené ke klientům protektorátní sociální politiky, jimiž byli členové „národní pospolitosti“.

První tematickou kapitolou je politika práce (kap. IV). Kategorie práce se stala ústředním pojmem nacistické sociální politiky. Obecnou představu o nuceně nasazeném dělníkovi v Říši, která je s ní nejčastěji spojována, lze považovat spíše za zjednodušující. Práce či přímo politika práce byly v nacionálně socialistickém pojetí často dokonce ztotožňovány s politikou sociální. Racionalizovala veškeré lidské pracovní, rodinné, volnočasové aktivity za účelem optimalizace

pracovního výkonu. Práce byla fenoménem, který z velké části určoval podobu jiných sociálních politik a neomezoval se výhradně na oblast ryze technickou. Přímou souvisel nejen s určením společenské situovanosti jednotlivce, ale od něj byla také odvislá i řada socioekonomických opatření. Řádné pracovní zařazení zůstávalo bezpodmínečným předpokladem pro to, aby se zaměstnanec stal klientem systému veřejnoprávního sociálního zabezpečení, zde konkrétně úrazového a důchodového pojištění.

Politika zdraví je nejobsáhlejší z diskutovaných témat (kap. V). Požadavek na zajištění a udržení zdraví, který zásadně podmiňoval pracovní způsobilost pracujících, zdůrazňoval především význam preventivní a následné zdravotní péče. Jinými slovy, zdraví a důslednost péče o něj povyšovalo na žebříčku priorit právě s ohledem na čím dál silněji preferovaný pracovní sektor. Péče se ale neorientovala pouze na muže v dělnických profesích, podpora směřovala také k jejich ženám a rodinám. Obecná dostupnost alespoň minimální zdravotní péče představovala jednu z podmínek zachování vitality obyvatelstva a jejich práce schopnosti využívané v rámci nacistické válečné ekonomiky.

Třetí tematickou kapitolou je politika rodiny (kap. VI). Rodinná politika představuje asi nejčastěji tematizovaný obor sociální politiky v bádání o nacionálním socialismu ve Třetí říši. Tyto výzkumy studují rodinu jako centrální objekt veškerého sociálně politického úsilí, zejména jako cíl německé rasové a pronatalitní populační politiky. Rodinná politika byla tudíž možná nejexkluzivnější ze všech sociálních politik. V případě protektorátu je situace komplikovanější a s ohledem na strategie na české a německé straně podstatně méně přehledná. Kapitola je věnována nejen českým snahám o stimulaci populační křivky, ale z velké části právě zkoumání protektorátní politiky rodiny týkající se nárokovatelného i chudinského zaopatření, konkrétně finanční, naturální a institucionální podpory české rodiny a domácnosti ze strany státu. Oproti předchozím pasážím o práci a zdraví nabízí rodina jasnější vhled do sociální praxe důsledné diferenciaci mezi jednotlivými národními společenstvími.

Závěr

Pohled do sociální každodennosti skrze organizaci veřejnoprávní sociální politiky posunuje dosavadní vnímání reality protektorátu. Ukazují se (1) silné kontinuity v užívaných nástrojích sociální ochrany od první republiky přes druhou republiku, protektorát po poválečnou třetí republiku. Veřejnoprávní sociální pojištění, které bylo základem udržení sociální ochrany, existovalo ve všech svých existujících odvětvích a spolu s chudinskou péčí tvořily základ péče o obyvatelstvo v protektorátu po celou dobu nacistické okupace. Hlavní důvody, proč byla sociální politiky zachována plně funkční, spočívaly v zajištění stability okupovaného území a pracovní výkonnosti obyvatelstva.

(2) Do organizace sociální politiky byly zásadně zaangażovány protektorátní (české) instituce od nejvyšších po nejnižší stupně veřejné správy. Důvodů k tomu existovalo hned několik. Jednak využití domácích kapacit a úspora kapacit okupačních, dále počáteční nutnost lokálního expertního zázemí a nakonec účelnost zachování dosavadního komunikačního spojení mezi úřady a většinovým obyvatelstvem. Doprovodným efektem budování tohoto systému bylo prokazatelné osvojení jazyka národního socialismu na straně úřadů i obyvatelstva, jenž pomohl zavést do praxe principy rasově konstruované sociální politiky.

(3) Péče o německé obyvatelstvo, resp. německé státní příslušníky bylo z hlediska organizace mnohem problematičtější. S ohledem na zásadu segregace národních celku bylo potřeba vystavět prakticky veškerou sociálně zdravotní infrastrukturu a nastavit všechny parametry říšské sociální politiky, což po relativně dlouhou dobu znesnadňovalo poskytování všech služeb, které požívalo obyvatelstvo v Říši. Jejím hlavním horizontem byla národnostní politika (*Volkstumspolitik*), která stanovovala organizační parametry, ale vytvářela také konkrétní očekávání úředníků, jak by se německé obyvatelstvo mělo chovat. Ukazuje se zde rovněž, jak velký problém činilo silné promíchání Čechů a Němců vzájemnými rodinnými svazky uzavíranými po celá staletí, což ztěžovalo oddělení péče o Čechy a Němci zvláště pak v oblasti politiky rodiny.

(4) Administrace veřejnoprávní sociální politiky byla v gesci protektorátních úředníků. Přibližně do ledna 1942 můžeme sledovat výraznou iniciativu na české straně, která směřovala k modifikaci původní prvorepublikové sociální politiky po vzoru sociální politiky v Německu. Prolínala se zde snaha bránit funkční systém před cizí mocí s jen zřídka přiznaným zaujetím říšskou sociální politikou a s nutností spolupracovat s okupačními orgány. První polovinu okupace považují za období, kdy němečtí experti poznávali sociálně politický systém v protektorátu, aby jej v pozdějším období mohli sami modifikovat, modernizovat a přizpůsobit svým potřebám.

(5) Za hlavní znak veřejnoprávní sociální politiky v protektorátu považují její rasovou konstrukci. Představovala nejsilnější diskontinuitní rys české, resp. československé sociální politiky na časové ose od první republiky po lidovou demokracii. Česká „národní pospolitost“, která se stala ústředním objektem pečovatelského úsilí protektorátní sociální politiky, byla exkluzivním společenstvím nežidovských Čechů profitujících a z velké části se podílejících na organizaci sociální politiky v protektorátu. Rozlišují proto tři základní podoby sociální politiky v protektorátu: represivní, motivační a zaopatřovací. Zatímco židovského a romského obyvatelstva se týkala pouze první, motivační byla směřována k českému nežidovskému obyvatelstvu. Zaopatřovací měla za své klienty zejména v řadách německého obyvatelstva.

(6) Veřejnoprávní sociální politika se také vyznačovala étosem pokroku či modernizace, na němž měli velký podíl němečtí experti. Změny v sociální politice nevycházely pouze z vlastní snahy o zlepšení, ale efektem přibližování říšského a protektorátního nastavení měla být větší

přehlednost a kontrola protektorátní správy. V důsledku se ovšem podařilo realizovat několik pozoruhodných novinek. Jednalo se zejména o vylepšení předpisů bezpečnosti práce v závodech, rozšíření klientů veřejnoprávního sociálního pojištění, zvláště v pojištění úrazovém, implementaci nového (německého) lékopisu v protektorátu, ale také zefektivnění postupů, které měly zamezit šíření epidemických nemocí, zejména tuberkulózy. V nejednom případě se jednalo o cíle, které si stanovila už meziválečná republika, ale nedokázala je z různých příčin uskutečnit.

Seznam vybraných pramenů a literatury

Archivy

Archiv bezpečnostních složek
Archiv hlavního města Prahy
Archiv Národního muzea
Archiv Univerzity Karlovy
Archiv Vítkovice, a. s.
Bundesarchiv, Berlin
Institut für Zeitgeschichte, München
Moravský zemský archiv v Brně
Národní archiv, Praha
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin
Státní oblastní archiv Litoměřice
Státní oblastní archiv v Plzni
Státní okresní archiv ve Zlíně
Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů

Periodika

Časopis českých lékařů. Orgán českého lékařstva, 1939–1945
Časopis porodních asistentek, 1927–1938
Moderní stát. Revue pro vědy státní, 1933–1944
Monatshefte für NS-Sozialpolitik, 1938–1943
Naše doba. Revue pro věd, umění a život sociální, 1938–1946
Nová práce. Rozhledy technicko-hospodářské, pro správu a techniku, vědeckou organizaci, technickou a sociální politiku, techniku domácnosti, techniku hygieny, 1938–1943
Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a politiku, 1940–1942
Sociální reforma. Orgán československého ústředí nemocenských pojišťoven, 1939–1944

Tištěné prameny

Bargel Richard, *Neue deutsche Sozialpolitik. Ein Bericht über Grundgedanken, Aufbau und Leistungen*, Berlin 1944.
Boháč Antonín, *Studie o populaci v Československé republice. Rok 1927*, Praha 1928.
Břeský Eduard, *Boj proti sociálním chorobám a sociální pojištění*, Praha 1939.
Břeský Eduard, *Zdravotně sociální péče ve svých vztazích k sociálnímu pojištění*, Praha 1941.

Burgdörfer Friedrich, *Krieg und Bevölkerungsentwicklung*, München – Berlin 1940.
 Czech Ludwig, *Public Health in Czechoslovakia*, Prague 1938.
 Guillerbaud Claude William, *The Social Policy of Nazi Germany*, Cambridge 1942 (reprint New York 1971).
 Klíma Jaroslav, *Naše veřejné zdravotnictví*, Praha 1941.
 Korčák Jaromír, *Etnický profil našeho národa*, Praha 1940.
 Mertl Jan, *Z dějin politického myšlení*, Praha 1943.
 Nečas Jaromír, *20 let sociální péče v Československé republice*, Praha 1938.
 Otásek Petr, *Zabraňte úrazům! Úrazová zábrana v podnicích průmyslových a živnostenských*, Praha 1944.
Po pěti letech 1939–1944, Praha 1944.
 Sekla Bohumil, *Dědičné zdraví*, Praha 1941.
 Sekla Bohumil, *Růst národa*, Praha 1940.
 Seldte Franz, *Sozialpolitik im Dritten Reich, 1933–1938*, München – Berlin 1939.
 Schmidt Otto, *Národy na rozcestí (populační studie)*, Praha 1939.
 Srnka Jiří, *Nemocenské pojištění protektorátních příslušníků v Říši*, Praha 1943.
 Vajtauer Emanuel, *Jak po Mnichovu. Můžeme jít s Německem?* Praha 1939.
 Weirich Marko, *Mzda a rodina. O takzvané rodinné mzdě*, Praha 1938.
 Weirich Marko, *O českou kolébku*, Praha 1940.

Sekundární literatura

Aly Götz, *Hitlerův národní stát: Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*, Praha 2007.
 Bajohr Frank / Wildt Michael (Hrsg.), *Volksgemeinschaft: Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus*, Frankfurt am M. 2009.
 Balcar Jaromír / Kučera Jaroslav, *Von der „Rüstkammer des Reiches“ zum „Maschinenwerk“ des Sozialismus. Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953*, Oldenbourg 2013.
 Bennett Rab, *Under the Shadow of the Swastika. The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, New York 1999.
 Brandes Detlef, „Umvolkung, Umsiedlung rassische Bestandsaufnahme“. NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern, München 2012.
 Bryant Chad, *Praha v černém: Nacistická vláda a český nacionalismus*, Praha 2012.
 Conway Martin / Romijn Peter (eds.), *The War on Legitimacy in Politics and Culture 1936–1946*, Oxford – New York 2008.
 Deyl Zdeněk, *Sociální vývoj Československa, 1918–1938*, Praha 1985.
 Feinberg Melissa, *Elusive Equality. Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*, Pittsburgh 2006.
 Frankl Michal / Szabó Miloslav, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015.
 Frei Norbert, *Der Führerstaat: Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, München 1987.
 Jelínek Tomáš, *Pojišťovny ve službách hákového kříže: Prosazování německých zájmů v protektorátním pojišťovnictví, arizace pojistek a mezinárodní odškodňování*, Praha 2015.
 Kazimierz Wyka, *The Excluded Economy*, in: *The Unplanned Society. Poland During and After Communism*, ed. Janine R. Wedel, New York 1992, s. 23–61.
 Kott Sandrine, *Sozialstaat und Gesellschaft. Das deutsche Kaiserreich in Europa*, Göttingen 2014.
 Kučera Jaroslav / Zimmermann Volker, *Ke stavu českého výzkumu nacistické okupační politiky v Čechách a na Moravě. Několik úvah u příležitosti vydání jedné standardní publikace*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 16, 2009, č. 1, s. 112–130.

- Kwiet Konrad, *Reichskommissariat Niederlande. Versuch und Scheitern nationalsozialistischer Neuordnung*, Stuttgart 1968.
- Lüdtke Alf, *The History of Everyday Life. Reconstruction Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton – New Jersey 1995.
- Mainuš František, *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939-1945*, Brno 1970
- Mazower Mark, *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalismus*, München 2009.
- Müller Tim B., *Nach dem Ersten Weltkrieg. Lebensversuche moderner Demokratien*, Bonn 2014.
- Pasák Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha 1998.
- Patel Kiran K., *The New Deal. A Global History*, Princeton – Oxford 2016.
- Paxton Robert O., *Vichy France. Old Guard and New Order, 1940-1944*, New York 2001.
- Rákosník Jakub / Noha Jiří, *Kapitalismus na kolenou: Dopad hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*, Praha 2012.
- Rákosník Jakub, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*, Praha 2008.
- Rataj Jan, *O autoritativní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha 1997.
- Reese Dagmar / Rosenhaft Eve / Sachse Carola / Siegel Tilla (eds.), *Rationale Beziehen? Geschecherverhältnisse im Rationalisierungsprozess*, Frankfurt am Main 1993.
- Rusiński Władysław, *Položení robotníků polských w czasie wojny 1939-1945, Na terenie rzeszy i "obszarów wcielonych"*, Cześć II, Poznań 1955.
- Serinek Josef / Tesař Jan, *Česká cikánská rapsodie*, sv. 1–3, Praha 2016.
- Sinkulová Ludmila, *Lékaři, stát a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*, Praha 1959.
- Spoerer Mark, *Nucené práce pod hákovým křížem. Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939-1945*, Praha 2005.
- Steber Martina / Gotto Bernhard (eds.), *Visions of community in Nazi Germany: Social Engineering and Private Lives*, Oxford – New York 2014.
- Sünker Heinz, Sozialpolitik und „Volkspflege“ im Nationalsozialismus: Zur fachistischen Aufhebung von Wohlfahrtsstaatlichkeit, in: *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, roč 23, 1994, s. 79–92.
- Šebek Jaroslav, *Za boha, národ, pořádek*, Praha 2016.
- Tauchen Jaromír, *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945)*, Praha 2016.
- Thießen Malte, Gesundheit erhalten, Gesellschaft gestalten: Konzepte und Praktiken der Vorsorge im 20. Jahrhundert: Eine Einführung, in: *Zeitgeschichte online – Fachportal für Zeitgeschichte* 3 (2013); dostupné z URL: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/site/40209395/default.aspx> [2013-11-13].
- Tinková Daniela, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2012.
- Turda Marius / Weindling Paul J. (eds.), *„Blood and Homeland“ Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*, Budapest – New York 2007
- Wehler Hans Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Bd. IV: Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten, 1914–1949*, Bonn 2009.
- Zahra Tara, *Kidnapped souls: national indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900-1948*, Ithaca 2008
- Zimmermann Volker, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*, Praha 2001.

Curriculum Vitae

PhDr. Radka Šustrová

Profesní curriculum

- 2014– vědecká pracovnice – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. (Edičně-
badatelské oddělení)
- 2012–2014 historička – Památník Lidice
- 2009–2012 vědecká pracovnice – Ústav pro studium totalitních režimů (Oddělení
zkoumání doby nesvobody, 1938–1945)

Vzdělání

- 2011– Doktorské studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze
- 2012 Státní rigorózní zkouška (PhDr.), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v
Praze
- 2005–2011 Magisterské studium historie a politologie (Mgr.) na Filozofické fakultě
Univerzity Karlovy v Praze
- 2001–2005 Obchodní akademie v Liberci (ekonomické lyceum)
- 1992–2001 Základní škola Vrchlického, Liberec

Členství v badatelských sítích

- 2016– členka EUI European Trajectories in the Quest for Welfare and Democracy
(<https://welfare-democracy.eui.eu/>)

Pedagogická činnost

- ZS 2017 Ústav českých dějin, FF UK, Praha
- ZS 2014 Katedra historie, Pedagogická fakulta TU Liberec
- LS 2014 Ústav hospodářských a sociálních dějin, FF UK, Praha

Výzkumné pobyty a stáže

- 2016 Dvoutměsíční pobyt v Lipsku, Geisteswissenschaftliches Zentrum der
Universität Leipzig
- 2014 Dvoutměsíční pobyt v Mnichově, Graduiertenschule für Ost- und
Südosteuropastudien, München
- 2014 Měsíční studijní pobyt v Düsseldorfu, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf
- 2012–2013 Studijní a badatelský pobyt v Berlíně, Humboldt-Universität zu Berlin,
Lehrstuhl für Deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts mit Schwerpunkt im
Nationalsozialismus (stipendium Česko-německého fondu budoucnosti)

Soupis osobní bibliografie

A) Monografie

- Radka Šustrová – Jakub Rákosník, *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích, 1918–1989*, Praha: NLN 2016, 272 s.
- Radka Šustrová, *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť, 1940–1945*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2012, 315 s.

B) Redakce kolektivních monografií

Radka Šustrová – Luba Hédlová (eds.), *Česká paměť: Obraz národa a místa paměti*, Praha: Academia 2014.

C) Studie v impaktovaných časopisech

Radka Šustrová – Jakub Rákosník, Towards a Population Revolution? The Threat of Extinction and Family Policy in Czechoslovakia 1930s–1950s, in: *Journal of Family History* [vyjde 2018]

D) Studie v recenzovaných časopisech

- Radka Šustrová, Von der Gesundheitspflege zur politischen Kontrolle der Gesundheit: Das öffentlichen Gesundheitswesen und die Pflege der Kinder und Jugend im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, roč. 57, č. 2, 2017, s. 367–393.
- Radka Šustrová, „Bez sociální politiky to nejde!“ K výzkumu sociálně politické praxe na území Protektorátu Čechy a Morava, in: *Soudobé dějiny*, č. 1–2, 2013, s. 40–64.
Radka Šustrová, “It Will Not Work without a Social Policy!” Research on Social Policy Practice on the Territory of the Protectorate of Bohemia and Moravia, in: *Czech Journal of Contemporary History*, Vol. II, 2014, s. 31–56
- Radka Šustrová, Dětský válečný prožitek: Říšské děti v programu KLV na území Protektorátu Čechy a Morava, in: *Historie – Otázky – Problémy*, č. 1, 2010, s. 137–150.

E) Příspěvky v kolektivních monografiích

- Radka Šustrová, A Dilemma of Change and Cooperation. Labour and Social Policy in Bohemia and Moravia in the 1930s and 1940s, in: *Nazism across Borders: The Social Policies of the Third Reich and their Global Appeal*, eds. Sandrine Kott / Kiran K. Patel – Oxford University Press – German Historical Institute London [vyjde 2018/2019]
- Radka Šustrová, Schutz und Erziehung im volkspolitischen Kontext: Die Lager der Kinderlandverschickung im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Jugend in der*

Tschechoslowakei: Konzepte und Lebenswelten (1918–1989). Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 7. bis 10. November 2013, Hrsg. von Christiane Brenner, Karl Braun, Tomáš Kasper. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht – Collegium Carolinum 2016, s. 209–234.

- Radka Šustrová – Jakub Rákosník, Privathaushalte im Spannungsfeld der Staatspolitik: Sozial- und Familienpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, Folge 7 (2013/2014), s. 305–320.
- Radka Šustrová – Jan Vajskebr, Niemeckie środki bezpieczeństwa na terenie Protektoratu Czech i Moraw przed i podczas ataku na Polskę, in: *Kampania Polska '39. Militarne i polityczne aspekty z perspektywy siedemdziesięciolecia*, eds. Jerzy Kirszak, Daniel Koreś, Wrocław: Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania. Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu 2011, s. 275–285.

F) Příspěvky ve sbornících

- Radka Šustrová, Půl milionu německých dětí v Protektorátu Čechy a Morava: Tábory KLV jako prostředek výchovy dětí v nacistickém Německu, in: *České, slovenské a československé dějiny 20 století IV*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové 2009, s. 301–308.
- Radka Šustrová, Děti a válka: České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava, in: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací. Sborník ze sympozia k 70. výročí vypuknutí 2. světové války*, konané 3. září 2009 v Praze, s. 67–78.

G) Studie v nerecenzovaných odborných periodikách

Radka Šustrová, Pro výcvik a ochranu německých dětí: Zřízení táborů KLV na území Protektorátu Čechy a Morava, in: *Securitas Imperii*, 2011, č. 1, s. 200–225.

H) Články v populárních časopisech a novinách

- Radka Šustrová, Heydrichovy dobroty. Stravování jakou součástí péče o rodinu v Protektorátu Čechy a Morava, in: *Dějiny a současnost*, říjen 2013, s. 18–20.
- Radka Šustrová, Ve jménu Říše a českého národa: Veřejné manifestace po atentátu na Reinharda Heydricha, in: *Paměť a dějiny*, č. 2, 2012, s. 48–59.
- Radka Šustrová – Jan Vajskebr, Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války, in: *Paměť a dějiny*, č. 3, 2009, s. 90–107.
- Radka Šustrová, Katyň, in: *Rozrazil 29*, 2009, s. 74–77.
- Radka Šustrová, Katyň: Češi Němcům nevěřili, in: *Mf Dnes*, 31. března 2007, s. D/7.